H. Poeze

Korte Signaleringsen

In: Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 150 (1994), no: 3, Leiden, 624-631

This PDF-file was downloaded from <http://www.kitlv-journals.nl>

HARRY A. POEZE

Korte Signaleringen

- J. Charité en A.J.C.M. Gabriëls (red.), *Biografisch woordenboek van Nederland; Vierde deel*. 's-Gravenhage: Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, 1994, xiv + 602 p. ISBN 90.5216.058.9. Prijs f 92,-.
- Karel Steenbrink, *Islamitische mystiek uit Indonesië*. 's-Hertogenbosch: Begrip Moslims-Christenen, 1994, 159 p. ISBN 90.75087.01.2. Prijs f 16,50 (te bestellen bij de uitgever, Luybenstraat 17, 5211 BR 's-Hertogenbosch).
- A.C. Broeshart, J.R. van Diessen, R.G. Gill en J.P. Zeydner (red.), *Soerabaja; Beeld van een stad*. Purmerend: Asia Maior, 1994, 160 p. ISBN 90.74861.03.2. Prijs f 69,50 (te bestellen bij de uitgever, Postbus 829, 1440 AV Purmerend).
- Jan Parmentier en Ruurdje Laarhoven (red.), *De avonturen van een VOC-soldaat; Het dagboek van Carolus-Van der Haeghe 1699-1705*. Zutphen: Walburg Pers, 1994, 208 p. (Werken Linschoten-Vereeniging 93). ISBN 90.6011.883.9. Prijs f 49,50.
- S.C.P. Kreuger, Zr.Ms. Onrust; *Verraad en ondergang in Borneo*. Amsterdam: Van Soeren, 1994, 79 p. ISBN 90.6881.044.8. Prijs f 35,-.
- Ewald Vanvugt, *De schatten van Lombok; Honderd jaar Nederlandse oorlogsbuit uit Indonesië*. Amsterdam: Mets, 1994, 136 p. ISBN 90.5330.132.1. Prijs f 29,50.
- J. de Bruijn en H.J. Langeveld (red.), *Colijn; Bouwstenen voor een biografie*. Kampen: Kok, 1994, 338 p. ISBN 90.242.8377.9. Prijs f 44,50.
- Matta Mezach Matajane, *Mijn oorlog tegen Japan; Het verhaal van een Ceramese schakel*. Utrecht: Moluks Historisch Museum, 1994, 128 p. ISBN 90.74352.07.3. Prijs f 17,50 (te bestellen bij de uitgever, Postbus 13379, 3507 LJ Utrecht).
- Joop Al, *Ambarawa, Bandoengan en de Belg Refuge; Mythe en werkelijkheid over twee Japanse kampen*. Rotterdam: Donker, 1994, 292 p. ISBN 90.6100.394.6. Prijs f 39,50.
- Wim Willems en Leo Lucassen (red.), *Het onbekende vaderland; De repatriëring van Indische Nederlanders (1946-1964)*. 's-Gravenhage: SDU Uitgeverij Koninginnegracht, 1994, 183+24 p. ISBN 90.12.06700.6. Prijs f 29,90.
- Fred S. Loen, *Petjoh; Indisch woordenboek; De taalschat van de Indische Nederlanders*. Rotterdam: Insulinde, 1994, 130 p. Prijs f 14,90 (te bestellen bij de uitgever, Mathenesserweg 122b, 3026 HK Rotterdam).

Het vierde deel van het *Biografisch woordenboek van Nederland* biedt 295 biografieën van min of meer beroemde Nederlanders, in overgrote meerderheid overleden na 1900. In kort bestek worden persoonlijke gegevens, een chronologisch geordende en persoonlijk getinte biografie en een opsomming van bronnen en literatuur verschaft. Op die manier ontstaat een waardevol, handig en betrouwbaar naslagwerk, dat bovendien nog goed leesbaar is ook: auteurs en redactie zijn er meestal in geslaagd goedgelijkende miniportretten te schetsen. Naast de velen die voor een deel van hun loopbaan met Indië te maken hadden, zijn er negentien geheel 'Indische' persoonlijkheden beschreven: de auteurs Daum, Johan Fabricius en Van Zeggelen, de journalisten Lievegoed, Ritman en Zentgraaff, de juristen Idema, Immink en Logemann, de bestuurders Götzen, Hasselman, Hillen, Kiewit de Jonge en Hugo Samkalden, de wetenschapsbeoefenaren De Haan, Van Hinloopen Labberton, Lam en Spanjaard en de militair Westerling.

In de verbreiding van de Islam in Indonesië vroeger en bij het belijden van deze godsdienst spelen tot nu toe mystieke broederschappen (de *tarekat*) een grote rol. Zij dragen er toe bij de Islam in Indonesië een eigen karakter te geven – een eigen karakter dat mede de reden is dat in internationale verbanden van geloofsgenoten de inbreng van Indonesië, de natie met het grootste aantal Islamitische bewoners ter wereld, weinig opvallend is. Tot meer kennis en begrip van de Indonesische Islam is *Islamitische mystiek uit Indonesië* bedoeld, samengesteld voor een breder publiek door een kenner bij uitstek, Karel Steenbrink. Hij heeft 17 tekstfragmenten verzameld, vertaald, samengevat en helder ingeleid, waarbij in vogelvlucht de zeven eeuwen Islamitische aanwezigheid in Indonesië worden behandeld, van de eerste bekeringen in Atjeh volgens de *Sejarah Melayu* tot de zeer eigensoortige poëzie van Emha Ainun Najib en het al even eigenzinnige proza van Danarto. Daartussen paraderen, binnen Steenbrinks wijde begrenzing van de mystiek, bekende namen als Hamzah Fansuri, ar-Raniri en al-Palimbani, maar ook de Islamitische aanpassing van Hindoe-gegevens in de *Serat Cabolek* en het werk van Hamka krijgen aparte aandacht.

Soerabaja; Beeld van een stad is geen in nostalgie gedrenkt fotoboek, maar een zorgvuldige stadsgeschiedenis, in grootformaat, overvloedig geïllustreerd en de deskundige neerslag van een uitgebreide zoektocht naar vooral beeldmateriaal dat verrassende vondsten heeft opgeleverd. Soerabaja vierde in 1993 zijn zevenhonderdjarig bestaan en is daarmee de oudste grote stad in Indonesië. Al in de negende eeuw was sprake van nederzettingen in de Brantasdelta, maar de overwinning van het Oost-javaanse vorstendom Singosari op een grote Chinese invasiemacht in 1293 is gekozen als het glorieuze stichtingsjaar van de stad. In de eerste zestig bladzijden van het boek wordt de historie van de stad geschetst, die in zijn op- en neergangen nauwkeurig het politiek en economisch getij volgde. In

de laatste jaren van het koloniaal bewind telde Soerabaja 400.000 inwoners, van wie 10% Nederlanders, en was het de grootste marine- en handelshaven en centrum van nijverheid en industrie, die op termijn Batavia leek te overvleugelen. De Japanse bezetting, de Revolutie, waarin Soerabaja zich de erenaam 'Heldenstad' verdiende en de economische malaise na 1950 zorgden voor 25 jaar neergang en stagnatie, die spectaculair veranderde sinds 1967. Soerabaja is nu de tweede stad van Indonesië, met 4,5 miljoen inwoners, dat zijn enorme groei problemen met redelijk succes bestrijdt. In tekst en afbeeldingen valt het accent op de periode 1920-1960, met extra nadruk op de turbulente oorlogs- en revolutiejaren. Het tweede deel van het boek gaat in vier stappen van noord naar zuid, met veel oog voor koloniale straatgezichten en gebouwen, vaak gecontrasteerd met kleurenopnamen van heden. Dat is niet altijd opwekkend; veel fraai erfgoed is verloren, maar de recente inzet tot behoud van koloniale bouwwerken stemt positief. Aparte lof verdient het kaartmateriaal. Natuurlijk richt het boek zich op de Nederlanders die ooit een band onderhielden met Soerabaja, maar een veel bredere kring van historisch geïnteresseerden zal dit boek ook met genoegen lezen en bekijken.

De Linschoten-Vereniging heeft met de uitgave van *De avonturen van een VOC-soldaat; Het dagboek van Carolus Van der Haeghe 1699-1705* een van de weinige egodocumenten toegankelijk gemaakt, waarin de stem te horen is van een vertegenwoordiger van de massa aan matrozen en soldaten die meer dan 75% van de werknemers van de VOC vormde. Het feit dat hij een dagboek bijhield onderscheidt hem wel van zijn lotgenoten, die tot de nauwelijks geletterde sociale onderlaag behoorden. Carolus Van der Haeghe, geboren 1675, was klerk, voor hij zich in 1699, uit zin voor avontuur en als gevolg van liefdesperikelen, liet ronselen voor de VOC. Hij kreeg al spoedig spijt, deserteerde in Batavia in 1702 naar Manila, waar de Spaanse gezaghebbers hem niet toestonden terug te keren naar Europa en hem als soldaat inlijfden. Met vijf gelijkgezinden vluchtte hij in 1704 opnieuw. Het reisdoel was China, maar hun bootje strandde in Japan. Het xenofobe Japan, in zelfgekozen isolement, droeg het groepje over aan de Nederlandse factorij in Deshima en zo belandde Carolus weer in Batavia. Zijn waardevolle informatie over de Spaanse vijand en protectie van hoge zijde behoedden hem voor de galg. In 1705 ging hij terug naar Nederland, om een paar maanden later al weer naar Indië te vertrekken. Ook deze termijn overleefde Carolus en in 1709 was hij weer in Amsterdam, waarna gegevens over hem ontbreken. Zijn notities bleven in afschrift bewaard in het VOC-archief, tezamen met de verslagen van de verhoren die hem in Deshima en Batavia over zijn wederwaardigheden werden afgenomen en die ook in dit boek zijn afgedrukt. Van der Haeghes verslag is voor zijn eerste VOC-jaren waarschijnlijk later opgetekend; de notities over de tijd in Manila en de reis naar en gevangenschap in Japan zijn uitgebreider, maar blijven beknopt en feitelijk. De hedendaagse lezer had hem graag heel wat

meer laten vastleggen, maar moet helaas tevreden zijn met wat deze unieke bron wel geeft: impressies uit het bestaan van een handige en intelligente jongeman, die door drift, drank en dames vaak in moeilijkheden belandde – zoals men in Deshima schreef: ‘een roekloos mensch van een ongebonden leven’. Zestig bladzijden inleiding verschaffen, zoals de Linschoten-Vereeniging betaamt, uitvoerig en verantwoord de achtergronden van de schrijver en vooral de omstandigheden in Manila en Japan rond 1700.

De raderstoomboot *Zr.Ms. Onrust* kwam in 1848 als een van de eerste stoomschepen in Indische marinedienst. In december 1859 ging het schip verloren. Diep in de binnenlanden van Zuid-Borneo, op de Baritorivier, werd het overvallen en werden de 55 leden van de bemanning gedood. Dit was het schokkende hoogtepunt van de Bandjermasinse Oorlog (1859-1863). De aanleiding voor de oorlog lag in de Nederlandse bemoeienis met de machtsstrijd in de Bandjermasinse sultansfamilie en de wens tot ongestoorde exploitatie van grote kolenvoorraden in het gebied, van groot en strategisch belang voor de snel groeiende stoomscheepvaart in de archipel. De ingebruikneming van stoomschepen was bedoeld om de consolidatie van het Nederlandse koloniaal gezag te vergemakkelijken in een periode waarin kostbare gezagsuitbreiding ongewenst werd geacht. De kolen voorkomend in Bandjermasin maakten het tot dan toe oninteressante sultanaat daar plotseling van groot belang. De invoering van de stoomvaart leidde zo ongewild tot betrokkenheid in een langdurige koloniale oorlog, begonnen met het zware verlies van de ‘Onrust’, dat om vergelding vroeg, en eindigend met opheffing van het sultanaat en inlijving als direct bestuurd koloniaal gebied. Ironisch genoeg bleek de verdere kolenwinning geen succes en werden de mijnen gesloten. S.C.P. Kreuger beschrijft de opkomst van de stoomvaart in Indië, de kolenvoorziening daarvoor en hun invloed op de koloniale politiek, en tenslotte aanleiding en verloop van de oorlog. Hij brengt deze vergeten, paradoxale episode uit het Nederlandse imperialisme bekwaam en leesbaar, in een zorgzaam uitgegeven boekje, opnieuw onder de aandacht.

De koloniale expansie, nu als bewuste beleid en onverbrekelijk onderdeel van de Ethische Politiek, vult de eerste hoofdstukken van *De schatten van Lombok*, waarmee Ewald Vanvugt de Lombokoorlogen van een eeuw geleden herdenkt. De aanleiding voor Nederlands ingrijpen was in naam de onderdrukking van de Sasakse autochtonen door Balise bezetters. Irritatie over smokkel, de concurrentie die de prille KPM werd aangedaan en de inbreuk op het gouvernementele opiummonopolie waren echter ook niet van geringe betekenis. In juni 1894 begon de Eerste Expeditie, die probleemloos leek te verlopen. In augustus overvielen de Lombokse troepen echter onverhoeds de invasiemacht, die naar het strand werd teruggejaagd en zware verliezen leed. Het was de grootste nederlaag van Nederlandse troepen in de gehele negentiende eeuw. Dit ‘verraad van

Lombok' leidde tot een golf van nationalisme in kolonie en moederland en schreeuwde om wraak. Een vergrote expeditiemacht begon in september aan haar opmars. In november werd de kraton veroverd. De verovering van Lombok, op grootse schaal gevierd, was het begin van een hele serie expedities waarbij de buitengewesten onder effectief Nederlands gezag werden gebracht. De oorlog op Lombok leverde ook oorlogsbuit op: 230 kg goudgeld, 7199 kg zilveren munten, meer dan duizend sieraden en kunstvoorwerpen en door J.L.A. Brandes van vernietiging geredde handschriften. Het tweede deel van Vanvugts boek beschrijft het lot van deze oorlogsbuit, die van verkoop en/of omsmelting werd gered door Victor de Stuers, die als een van de weinigen in zijn tijd oog had voor de unieke waarde van deze kunstobjecten. In het Amsterdamse Rijksmuseum en in het Leidse Volkenkundig Museum werden de schatten uitgesteld als trots symbool van Nederlandse expansie en bewijs van ongebreidelde verrijking van lokale despoten ten koste van een onderdrukte bevolking. Later werd het accent verlegd naar de universele kunstzinnige waarde van de tentoongestelde voorwerpen. De wijze waarop zij in Nederland waren beland werd verdoezeld. Na een verblijf in de schuilkelders tijdens de Tweede Wereldoorlog bleef het grootste deel daarna in de museumdepots. In 1978 werd de helft teruggegeven aan Indonesië, waar het deels in het Nationale Museum wordt getoond. In Amsterdam en Leiden is niets meer van de Lomboschatten te zien; dankzij Vanvugt zal dat wellicht veranderen en zal hopelijk ook worden toegelicht hoe zij in Nederland zijn beland. Vanvugt heeft een leesbaar, verantwoord boekje geschreven, dat ruim en passend is geïllustreerd; zijn in andere publikaties wel eens hinderlijke morele verontwaardiging is hier omgezet in oprechte betrokkenheid.

Hendrikus Colijn (1869-1944) was een van de belangrijkste en zeker de meest spraakmakende Nederlandse politicus van het interbellum. In zijn tijd oogstte hij grote bewondering, ook buiten de eigen kring van de Anti-Revolutionaire Partij, en de meest diepgaande afkeer. Een evenwichtig oordeel in de vorm van een moderne biografie ontbreekt helaas. In de leemte voorziet ten dele de bundel *Colijn; Bouwstenen voor een biografie*. Een inleidend hoofdstuk van G. Puchinger verschaft de basisfeiten van zijn glanzende loopbaan, eerst militair en bestuurlijk in Indië (1886-1908), daarna als parlamentslid, minister en minister-president in Nederland, afgewisseld met een hoge functie bij de Bataafsche Petroleum Maatschappij (1914-1922). Vooral voor de periode tot 1922 verschaffen de opgenomen bijdragen een doorlopend biografisch verslag, dat door de nieuw aangeboorde archiefbronnen ook veel nieuwe gegevens bevat. Zo beschrijft G.R. Zondergeld (p. 35-70) Colijns jaren in Indië, waar de gereformeerde boerenzoon geld, carrière en avontuur zocht en vond. Hij nam deel aan de Lombokexpeditie en was vele jaren in Atjeh gelegeerd, waar hij naam maakte en als naaste medewerker van Van Heutsz profiteerde van diens opeenvolgende promoties tot tenslotte gouverneur-generaal. Na

terugkeer in Nederland trad hij op als koloniale specialist voor zijn partij en toonde hij zich volop actief in ondernemingen die aan plantages en mijnbouw in Indië wilden verdienen. Hieraan verdiende ook Colijn zelf en hij schroomde niet ten behoeve van deze activiteiten zijn politieke relaties in te schakelen. Bij zijn geestverwanten leidde dat niet tot meer dan enig fronsen, zoals H.J. Langeveld en P.W. Klein in hun bijdragen vaststellen.

Het verhaal van het Indonesische verzet tegen de Japanse bezetter is nauwelijks vastgelegd en zal helaas in zijn volle omvang ook wel nooit worden geschreven. De meedogenloze Japanse repressie en het gebrek aan belangstelling na 1945 vormen daarvoor de belangrijkste verklaringen. Het is daarom gelukkig en verrassend dat in *Mijn oorlog tegen Japan* de door J.H.W. Veenstra en Peter Schumacher bewerkte notities van Matta Mezach Matajane over zijn oorlogservaringen zijn verzameld. Matajane (1925) werd op Noord-Ceram geboren in de nog traditioneel levende Wemale-gemeenschap. Hij werd christen en ging naar school op Ambon, waar hij na 1942 als vanzelfsprekend betrokken raakte bij anti-Japanse activiteiten onder leiding van Ambonese (ex-)KNIL-militairen. Matajanes verhaal levert geen goed inzicht op in structuur en functioneren van dit verzet, maar wel het verrassende beeld van breedgesteunde militante actie tegen de Japanse bezetter, met gewapende overvallen, guerrilla, sabotage en spionage. De verovering van een Japans transportschip in de Molukken door de bemanning, die daarbij twaalf Japanners en handlangers doodden, en het langdurige verblijf op Ambon van zes Gurkha-soldaten die hun krijgsgevangenschap waren ontvlucht, die een afgelegen huisje bewoonden en voor wie Matajane als koerier optrad, zijn enkele van de voorbeelden die de omvang van het verzet tonen. Het algemene beeld verschilt zo wel zeer van dat in de rest van Indonesië. Matajane ontsnapte overigens niet aan de Kempeitai, toen hij begin 1945 voor verhoor werd opgeroepen en zich – volgens het oordeel van nu rijkelijk naïef – meldde. Hij haalde zwaar verminkt de bevrijding. Via Nieuw-Guinea belandde hij in 1952 voor langdurige medische behandeling in Nederland. Hij ontvangt nu terecht zijn Indisch verzetspensioen.

De passage die L. de Jong in zijn geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog (deel 13, p. 171) wijdde aan het interneringskamp in Ambarawa, waar Joop Al (geboren 1930) was opgesloten, en vooral de onvriendelijke woorden over de kampleider, de Belgische planter César Refuge, gaven Al de impuls tot het schrijven van *Ambarawa, Bandoengan en de Belg Refuge*. Het boek is het resultaat van vijf jaar onderzoek, via dagboeken, interviews en archieven, naar de historie van 'zijn' kamp in Ambarawa, met een filiaal in het nabijgelegen Bandoengan. In augustus 1944 werden de jongens van elf jaar en ouder van hun moeders gescheiden en ondergebracht in een katholiek jongensinternaat. De 400 jongens kregen daar gezelschap van 130 nonnen en 900 bejaarde mannen. Al's verslag ver-

schaft niet alleen eerherstel aan de onorthodoxe Refuge, maar vormt ook een evenwichtige beschrijving van het kampleven: bewaking, voeding, ordehandhaving, werkverdeling en medische zorg komen aan de orde. Het kamp behoorde tot de 'betere': de jongens overleefden op twee na, van de ouderen overleed 25%, slachtoffer vooral van voedsel- en medicijnen-tekort. Dat tekort gold niet alleen voor geïnterneerden. Een terloopse opmerking van Al is tekenend hiervoor (p. 110-11). De vuilnistonnen van het kamp werden langs de straat buiten het kamp gelegegd. 'Steeds groter werd daar het aantal broodmagere, met zweren overdekte en in lompen geklede jongens, die met trage bewegingen in het stinkende vuil rondgraaiden om nog iets eetbaars te vinden en dat ter plaatse opaten'. Al's boek is een nuttige, verantwoorde toevoeging, wars van overdrijving, aan de al overvloedige kampliteratuur, vooral met zijn informatie over een 'jongenskamp'.

De vierde studiedagen Indische Nederlanders in juni 1992 hebben ook voor de vierde maal geleid tot een bundeling van de gehouden voordrachten, die de repatriëring in de jaren 1946-1964 tot hoofdonderwerp hadden: *Het onbekende vaderland*. De immigratie en assimilatie van deze groep van 250.000 mensen, na 1964 nog gevolgd door 25.000 spijtoptanten, is vaak als succesverhaal gepresenteerd. Recent zijn daar wel vraagtekens bij gezet. Opmerkelijk is echter dat het onderzoek naar een zo omvangrijke en ingrijpende 'volksverhuizing' niet erg uitgebreid is en flinke lacunes kent. Over de uitgangspunten van het beleid is mede in een aantal recente doctoraalscripties inmiddels het nodige vastgelegd. De praktijk van het beleid is echter nauwelijks onderzocht. In de bundel krijgen in dat opzicht huisvesting (Jan Ramakers), onderwijs (Leo Lucassen) en sociale bijstand (Frank von Winckelmann) speciale aandacht. Een ander, minder bekend thema (behandeld door Karen Portier) betreft de emigratie naar Nieuw-Guinea, waar de hoop op een tropisch thuisland al snel vervloog, en naar de Verenigde Staten, waar zeker 50.000 mensen een nieuw vaderland vonden. Carol Annink vergelijkt hun ervaringen met die van de 6.000 achterblijvers in Indonesië, die zich opmerkelijk positief uiten over hun huidige leefomstandigheden. Deze vijf bijdragen worden van degelijke achtergrond voorzien in artikelen van P.J. Drooglever over de verwickelingen rond de Nederlandse minderheid van 1945 tot 1950, van Eric Heijs over de ingewikkelde nationaliteitswetgeving en -regeling, van Gijs Beets over de demografie van de groep en van J.E. Ellemers, die de literatuur over de repatriëring inventariseert en beoordeelt. Tot de waarde van deze bundel, van belang als overzicht van stand van zaken en lopend onderzoek, dragen de drie persoonlijke verhalen over hun eigen ingrijpende ervaringen van F. Springer, Guus Cleintuar en Lilian Ducelle niet het minste bij.

Het Petjoh was de contacttaal die in Indo-Europese kring werd gesproken, waarin woorden, zinsbouw en grammatica van het Nederlands, Maleis en Javaans een geheel eigen vorm aannamen. Nu het Petjoh dreigt uit te sterven, neemt de belangstelling ervoor toe: van taalkundigen en van de Indo-Europeanen zelf, vaak van een jongere generatie. Heel laat krijgt zo de inzet en het in Petjoh geschreven proza van Tjalie Robinson weerklank. Uit de jongere generatie is samensteller Fred S. Loen van *Petjoh, Indisch woordenboek* afkomstig, die de eerste druk van het boekje in een maand uitverkocht. Wetenschappelijke pretenties heeft Loen niet. Hij verzamelde tien jaar lang de 'eigen' woordenschat van de Indische Nederlanders, die hij vastlegde in circa 1200 trefwoorden, waarbij in totaal circa 1600 aparte woorden aan de orde komen. Behalve Petjoh-woorden komen zo nogal wat Indonesische en Javaanse woorden en Indische begrippen voor. Het is in dit verband niet storend; een aanstekelijk enthousiasme klinkt door en menig trefwoord vormt onderhoudende lectuur. De samensteller verdient alle lof voor zijn inventarisatie van een tot uitsterven gedoemde eigen Indo-Europese woordenschat.